

EL PLA DE GRAU A L'EDAT MITJANA. (UN ESPAI HUMIT A LA DESEMBOCADURA DE LA TORDERA)

XAVIER SOLDEVILA I TEMPORAL

1. Introducció

És cosa sabuda que la imatge i impacte paisatgístics dels rius contemporanis tenen molt poc a veure amb la seva realitat als segles medievals. Embassaments, canvis de curs, canalitzacions de tota mena i, sobretot, un increment exponencial de l'ús de les aigües en qualsevol dels seus trams, fan que avui dia ens consta fer-nos una idea de com eren els rius – i rieres - del nostre entorn. La Tordera no és, en absolut, cap excepció, i aquestes ratlles pretenen presentar l'espai deltaic que als segles finals de l'edat mitjana es formava a la desembocadura d'aquest riu, actualment a la zona fronterera entre les poblacions de Blanes i Malgrat, i que genèricament ja es coneixia com a pla de Grau. La recerca parteix de les darreres dècades del segle XIV per una simple servitud documental. Abans d'aquesta data els documents, sense ser absents del tot, són molt escassos. Cal esperar al segle XIV, amb la disponibilitat dels registres notariais de Blanes i de Palafolls, i a principis del segle XV, amb les grans capbrevacions que varen seguir a la pacificació del camp català, després de les guerres, dites remences, per tenir una imatge mínimament precisa no només de l'entorn geogràfic del pla del Grau, sinó de les dinàmiques que el varen anar transformant.

2. El pla de Grau

A sol ixent de la Vilanova de Palafolls s'obria la zona coneguda, igual que en els nostres dies, com el pla del Grau. El “*Garau*”, “*pla de Garau*” o “*Plan des Gerau*”¹, identifica la zona que arribava fins el mar i la desembocadura de la Tordera². No hi ha dubte que era un paratge on l'equilibri entre la terra i l'aigua era inestable i canviant. Arran de mar

¹ “*Garau*” a Arxiu Històric Fidel Fita (des d'ara AHFF), Notarial, Palafolls, vol.544 (26-XI-1385); “*pla de Garau*” a AHMS, Fons Medinaceli, capbreu del 1502, capbreuació d'Eulàlia, dona de Pere Oliver (19-XII-1502) tot i que en aquest cas es parla del “*pla de Garau* o *Rovalló*”, fet que possiblement indica que en alguna zona del pla s'hi trobava aquest popular bolet; i, encara, el 1446 es documenta una declaració – en català – “*Jo, en Jacme Jorda Sabater, havent baratat ... pertida de una ffeixa de terra la qual jo he al Plan des Gerau, e done.n XII vuytans de forment*”, a AHFF, Notarial, Palafolls, vol.591 (21-IV-1446)

² Venda d'una feixa amb arbres a “*lo Guarau*” que afrontava a llevant “*in Riparia*” de Bernat de Cabrera i a migjorn “*in fluminem Maris*”, a AHFF, Notarial, vol.571 (29-V-1417); i un pareire de Blanes arrendava una feixa “*in Plano de Guerau ... a meridie in Riparia Maris*”, a AHFF, Manuals, Palafolls, vol.593 (13-VII-1447)

s'hi localitzava un estany, la Conca³, amb deus naturals d'aigua – com evoca el topònim de Fontanelles - on devien desembocar alguns dels aqüífers que travessaven el pla⁴.”

Perquè la presència de tota mena d'aqüífers menors es documenten amb profusió al pla de Grau. Cal suposar que les rieres eren d'origen natural i els recs conseqüència de l'acció humana. Així, s'hi documenta la riera de Godall⁵, de la Burgada⁶ o de Cardona⁷; i recs com el de Lledó – al pla de Sentfores⁸ -, el rec Moledor – que duia aigua a algun dels molins de la zona⁹ - el rec Viver¹⁰, o el rec Madral, amb el sentit de “rec major”¹¹. Es tractava també d'una zona amb vegetació d'aiguamoll i de ribera – tamaris, brucs i pollancre - , tal i com sabem, gràcies a la toponímia. Així, a les Fontanelles¹², a prop del mar i de l'estany, i al costat del camí de a Blanes, hi havia la partida de la Rebolleda¹³, també esmentada com a Bruguera – on el 1502 hi havia s'hi trobés una possessió erma, arenosa i tamarisosa¹⁴.

L'anàlisi de la toponímia també ens permet fer-nos una idea de com eren les ribes de la Tordera, entre la desembocadura i la zona propera a la població de Tordera. És el cas de llocs com el pla de les Ravaneres¹⁵, de la Ginesta¹⁶ o els Nesplers¹⁷, evocadors d'una

³ Així, una possessió considerablement gran de prop cinquanta jornals, era capbrevada en 1502 al “Camp de Ja mar” que estava separada d'una altra tinença “la Conca mediante, a Arxiu Històric Municipal de Sils (des d'ara AHMS), Fons Medinaceli, capbreu del 1502, capbrevació de Joan Bages (22-XI-1502)

⁴ Una peça “in loco vocato Fontanelles ... a meridie in quodam stagno aquarum vocato la Conca”, a AHMS, Fons Medinaceli, capbreu del 1502, capbrevació de Joan Bages (22-XI-1502)

⁵ Feixa “apud locum vocatum Gassonerres ... mediante quadam riaria vocata de Goday”, a AHMS, Fons Medinaceli, capbreu del 1502, capbrevació de Joan Mestre (17-XI-1502)

⁶ Camp “apud locum vocatum Vinyador... mediante riaria de Burgada”, a AHMS, Fons Medinaceli, capbreu del 1502, capbrevació de Joan Mestre (11-XI-1502); o peça “in loco vocato les Roquelles . a meridie in riaria de Burgada”, a AHMS, Fons Medinaceli, capbreu del 1502, capbrevació de Joan Tosell (17-XI-1502)

⁷ Camp “apud locum vocatum la Fonolleda ... a circio in quadam riaria vocata de Cardona”, a AHMS, Fons Medinaceli, capbreu del 1502, capbrevació d'Eulàlia, dona d'Antoni Jordà Moresch (22-XI-1502)

⁸ Permuta d'un quadronell “in plano vocato de Sent Fores ... in parte orientis Rech de Ledo”, a AHFF, Notarial, Palafoxs, vol.591 (14-VII-1444)

⁹ Camp “in loco vocato lo Guerau ... a meridie ... mediante Reguo Moledor”, a AHFF, Notarial, Palafoxs, vol.593 (5-VIII-1447)

¹⁰ Camp “in loco vocato lo Garau ... ab oriente in rego de Viver”, a AHFF, Notarial, Palafoxs, vol.591 (15-II-1445)

¹¹ Feixa “in ... loco vocato Garau ... ab oriente mediante lo rech Madral”, a AHMS, Fons Medinaceli, capbreu del 1502, capbrevació d'Antoni Fonolleda (28-I-1507)

¹² Feixa “in loco vocato Rabolleda o Fontanelles ... a meridie in littore maris”, a AHMS, Fons Medinaceli, capbreu del 1502, capbrevació de Jaume Puigverd (3-II-1503)

¹³ “loco vocato Rabolleda ... mediante camino publico quo itur apud villam de Blanes”, a AHMS, Fons Medinaceli, capbreu del 1502, capbrevació de Narcís Puig (2-II-1507)

¹⁴ “possessionem terre heremam et arenosam et tamarinosam... apud locum vocatum Rabolleda o Bruguera... a meridie in littore maris”, a AHMS, Fons Medinaceli, capbreu del 1502, capbrevació de Pascassi Comes (18-XI-1502)

¹⁵ Arrendament per quatre anys dels fruits d'un camp a “lo Plan des Parçes”, a la riba de la Tordera, a AHFF, Notarial, Palafoxs, vol.591 (14-XI-1445); i “apud locum vocatum les Reveneres o pla dez Parets ... ab oriente in flumine de Torderia”, a AHMS, Fons Medinaceli, capbreu del 1502, capbrevació de Pere Boïga (23-XI-1502)

¹⁶ Una feixola al molí de la Ginesta “supra passum de Montsec... ab oriente in rivo de Torderia”, a AHMS, Fons Medinaceli, capbreu del 1502, capbrevació d'Antoni Roig (19-I-1503)

¹⁷ Feixa al camp dit “Los Nesplers ... ab oriente in dicto rivo de Torderia”, a AHMS, Fons Medinaceli, capbreu del 1502, capbrevació de Genís Ferran (21-I-1502). Segurament al costat o molt a prop d'aquest punt hi havia la partida dita “Les Barques”,

vegetació específica. També podem suposar punts de major fondària del riu, com “*lo gorch d'en Truy*”¹⁸, així com guals, güells o passos que permetien travessar el riu a peu més o menys eixut, com el pas del Montsec, a tocar del molí de la Ginesta, a la zona encara avui anomenat pas de la Ginesta¹⁹. La inestabilitat del cabal i del curs de la Tordera, molt pròpia dels rius medievals, era una de les seves característiques. El riu, amb més aigua i menys canalitzat que avui, podia anar variant localment el seu curs i aleshores negava les terres més properes tot creant “aiguadeixos” o espais eixuts, creava illes i separava possessions abans unides. Una “feixa amb aiguadeix” s’identificava el 1502 al Grau, al costat mateix del mar; així com una altre feixa “que antigament va ser remoguda o separada pel riu Tordera de la Drecera o lloc dit lo Pla de la Molera”²⁰. La mateixa freqüència amb què la documentació es refereix a llocs dits “illa” a la riba del riu evoca un riu clapejat d’illots i braços d’aigua no sempre fixos i regulars²¹.

3. El treball humà

Les diferències entre el pla de Grau de la tardor de l’edat i mitjana i l’actual, però, no es limiten només als elements naturals com el relleu, la hidrografia o la vegetació, sinó que la presència i l’activitat humanes hi tenen també un paper essencial. I, més encara, quan des de la segona meitat del segle XIV, la fundació i desenvolupament de la Vilanova de Palafoles – l’actual Malgrat – aportaria una pressió humana suplementària a la que fins aleshores havien realitzat els masos de la zona o la, també veïna, vila de Blanes. Ratlles més amunt ja s’ha fet esment de com els “recs” que travessaven el pla de Grau devien ser fruit de la intervenció humana, i, en qualsevol cas, tenim exemple nombrosos de com aquests recs es mantenien nets i operatius.

Així, el 1400 varis homes eren forçats per la cort a obrir un vall al pla de les Artigues; i, pocs mesos després, uns prohoms triats per la mateixa cort declaraven que “per la gran multitud d’aigües” va sobreixir un rec al pla de Guilafresa i, per tant, calia que tothom que tingués possessions al llarg del seu curs “*hage affer lo dit vall en la sua frontera, e*

nom que potser evocava alguna zona per on el riu era travessat amb embarcacions. Les feixes a un i altre lloc, en qualsevol cas, havien estat separades de les zones adjacents per un canvi del curs del riu: “fuit separata a riparia vestra rivi de Torderia”

¹⁸ Peça “*in loco vocato lo Gorch d'en Truy ... ab occidente cum flumine de Torderia*”, a AHFF, Notarial, Palafoles, vol.544 (3-V-1386); i “*campum in loco vocato lo gorch d'en Truy ... ab occidente in flumine de Torderia*”, a AHMS, Fons Medinaceli, capbreu del 1502, capbreu de Bertomeva, dona de Gerald Roig (26-X-1502)

¹⁹ Una feixola al molí de la Ginesta “*supra passum de Montsec... ab oriente in rivo de Torderia*”, a AHMS, Fons Medinaceli, capbreu del 1502, capbreu d’Antoni Roig (19-I-1503). Ben significativament a la mateixa zona s’hi ubica la partida dita “*Guells ... ab oriente in flumine de Torderia*”, a AHMS, Fons Medinaceli, capbreu del 1502, capbreu d’Antoni Roig (19-I-1503)

²⁰ AHMS, Fons Medinaceli, capbreu del 1502, capbreu d’Eulàlia, dona de Bartomeu Bruguer (15-XI-1502): “*fexiam ... cum aqua lexio in loco vocato Grau sive Pararolas*”; i “*quandam fexiam terre que olim fuit remota seu separata a rivo seu flumine de Tordera de la Dressera sive loco vocato lo Pla de la Molera*”, a AHMS, Fons Medinaceli, capbreu del 1502, capbreu de Bertomeva, dona de Gerald Roig (26-X-1502)

²¹ Pere exemple, a AHMS, Fons Medinaceli, capbreu del 1502, capbreu d’Esteve Roquet (3-XI-1502)

aquell a tenir encondret – en bon estat” afegint, a més, que “aian a.pagar lur part tots los terratinents qui profit hagen del dit vall, axi en fer lo vall com los salaris dels promens e de.la cort qui en aço an treballat”²². Un segon arbitratge de l'any 1402 mostrava que amb fusta de bruc i de poll, i sarments de vinya es construïen topalls per aturar les aigües i els sediments: en ell es manava “que lo dit Feliu age a.fer perades – topalls – de bruch o de serments de lles en dues vessanes – cada dues vessanes – perque atur lo graule – perquè aturi les graves – qui vindrà”²³. A principis del 1404 es feia saber a tots aquells que “agen terres e possessions qui afronten en la Riera de Sent Genis tro sus a.la mar – fins el mar -, que quiscun en sa frontera age a.tenchar e enfortir los trenchs per los quals l.ayga ix qui fa dapnatge”, mentre qui tingués terres “del pas del Pedrosell fins a.la mar ne tro – fins - al camp d.en Oliver sia dema, que sera Diluns, al Rech del Padrosell, qui es trencat, per tanchar e enfortir lo dit Rech ... haver lles somades de bruch e pols per tenchar los dits trenchs ... qui age a.tenir camins encondret, ne valls, ne pas ni riera los age adobats e scurats”. I, a fi de protegir la llera de la Tordera, s'ordenava que ningú “no gos metre bestiar gros ne menut dins los banchs de.la riera de Tordera ... no gos lenyar ne ramar dins los banchs de.la dita riera ... no gos cassar de nits ne de dies ... no gos peschar, ne reyllar de fer negun altre enginmy per pendre pex en la dita tencha, ne en les Fontanelles”²⁴.

Les activitats agràries també eren un component bàsic del paisatge de la zona. Un repàs sistemàtic de les confessions del capbreu del 1502 posa de manifest que a tota la zona del pla s'hi treballaven prop de vuit-cents jornals, xifra que, amb totes les precaucions possibles²⁵, donaria una superfície conreada de cent setanta-cinc hectàrees, xifra que s'acostaria a la meitat de les quatre-centes hectàrees que actualment cobreix la zona del delta de la Tordera. Aquest aprofitament agrari cristal·litzava sobretot en zones – possiblement extenses – on s'hi documenten concentracions importants de peces i conreu. Seria el cas de llocs com el Godall o les Ravaneres, amb una vintena de peces i vuitanta jornals i més de cent-deu conreats respectivament. I, encara, no té res d'estrany si en una zona deltaica com aquesta s'hi enviés el bestiar a pasturar, s'hi fes llenya o s'hi cacés i pesqués: el 1403, i per protegir la llera de la Tordera, es manava que ningú “no gos metre bestiar gros ne menut dins los banchs de.la riera de Tordera ... no gos lenyar

²² AHFF, Notarial, Palafoills, vol.551 (11-X-1400) i (14-I-1401). I, més exemples, com l'amenaça amb una multa de 20 sous a un home perquè abans de tres dies “age feta pesada en les aygues qui venen sobre la possessio” d'un veí; un altre que era obligat netejar abans d'una setmana un rec al pla de les Artigues; un tercer forçat a fer “l axemador ... al molí de Goday – ubicat al pla de Goday, al costat de la Tordera – e aquell tenguessen encondret”; i, encara, un home de Tordera havia de tenir cura d'un vall al pla de la Polleda, també al costat del riu; a l'ibidem (8-IV, 25-VIII i 1 i 21-IX-1401). Tot plegat il·lustra, segurament, la gravetat de la situació l'hivern entre els anys 1400 i 1401

²³ AHFF, Notarial, Palafoills, vol.551 (22-I-1402)

²⁴ AHFF, Notarial, Palafoills, vol.551 (15-I-1403)

²⁵ Claudi ALZINA, Gaspar FELIU i Lluís MARQUET, *Pesos, mides i mesures als Països Catalans*. Barcelona, 1990, p.165, segons els quals el jornal de bous del terme de Montpalau equivaldria a 2188 metres quadrats, gairebé igual que la vessana gironina

*ne ramar dins los banchs de.la dita riera ... no gos cassar de nits ne de dies ... no gos peschar, ne reyllar de fer negun altre enginy per pendrepex en la dita tencha, ne en les Fontanelles*²⁶.

I, encara, un darrer element del paisatge medieval del pla del Grau el constuïen els molins, amb les seves basses, rescloses i recs. És possible identificar varis molins, alguns de manera directa i altres a través de la toponímia. Cap la parròquia de Tordera, hi havia el molí de la Ginesta, amb una mota o resclosa ben documentada²⁷. El pla de la Ginesta era travessat pel rec del Molí o el rec Viader²⁸. En segon lloc, s'identifica el molí d'en Roig – o dez Roig²⁹, al paratge de la Polleda³⁰, topònim evocador de vegetació de ribera i, ja cap a la parròquia de Tordera³¹. Pel pla de la Polleda hi passava “el rec Moledor del molí d'En Fàbregues” – el mateix molí atès que Antoni Fàbregues, de Blanes, n'era el moliner - que abastia aquestes mateixes instal·lacions³². També estava envoltat de recs i canals: el 1502 una feixa o camp s'ubicava a “*lo Roig*”, sobre l'eixarmador – canal sobreeixidor – del molí “*dez Roig*”, al costat del rec Moledor i de la Tordera³³. En tercer lloc, quart i cinquè lloc, a les zones, ja esmentades, de les Ravaneres, del pla de Sant Forés i del Godall hi havia el molí “*de.la Verneda sive de Ravaneres*”, el molí “*moli de Goday*” – als parçoners o arrendadors del qual les autoritats manaven que “*fahessen l axernador – sobreeixidor – de comu ... e que aquell tenguessen encondre*” – en bon estat -; i el “*moli de Sent Fors*” el salt del qual la cort obligava a reparar el 1402³⁴.

²⁶ AHFF, Notarial, Palafolls, vol.551 (15-I-1403)

²⁷ “*quandamfexiamterre que est amota de rippariavestra de locho qui est propemolendinum de.la Ginesta ... aboriente un rivo de Torderia*”, a AHMS, Fons Medinaceli, capbreu del 1502, capbreu de Bartomeu Pruna (20-XII-1502)

²⁸ Camp “*in locovocato pla de.la Ginesta ... aboriente in rechomolendini ... aboccidente in rechoVivario*”, a AHMS, Fons Medinaceli, capbreu del 1502, capbreu d'Eulàlia, dona de Pere Burc (21-XII-1502)

²⁹ Camp “*apudlocumvocatum pla del moli d.en Roig*”, a AHMS, Fons Medinaceli, capbreu del 1502, capbreu de Joan Vergonyós (5-XI-1502)

³⁰ Camp “*in locovocatoPoyedasive lo moli dez Roig*”, a AHMS, Fons Medinaceli, capbreu del 1502, capbreu de Jaume Rabassa (31-I-1503)

³¹ A varis dels tractes amb terres al Pla de la Polleda hi figura gent de la parròquia de Tordera. Així, un parroquià de Tordera donava garanties a la cort de Palafolls per una denúncia posada contra ell per raó d'un rec al pla de la “*Poyada*”, a AHFF, Notarial, Palafolls, vol.551 (21-IX-1401); i un matrimoni de Blanes venia a un home de Tordera una feixa “*in plano vocato de Poyeda*” que afrontava amb un honor del mas Orench, també de Tordera; AHG, Notarial, Blanes, vol.8 (31-VIII-1419). Una possibilitat que només la recerca amb documentació posterior podrà clarificar és que el molí d'en Roig estigués a prop de l'actual molí d'en Puigverd

³² Feixa “*in locovocatoPoyeda ... aboriente in recho moledor molendinid.enFabregues... aboccidente in flumine de Torderia*”, a AHMS, Fons Medinaceli, capbreu del 1502, capbreu d'Isabel, vídua de Joan Palau (29-XI-1502)

³³ “*in locovocato lo Roig, supra lo exernadormolendindez Roig ... aboriente in recho moledor ... aboccidente in flumine de Torderia*”, a AHMS, Fons Medinaceli, capbreu del 1502, capbreu d'Eulàlia, dona de Bartomeu Bruguer (15-XI-1502)

³⁴ “*medietatemilliusmolendinivocatede.laVernedasive de Ravaneres*”, AHMS, Fons Medinaceli, capbreu del 1502, capbreu d'AntonidezClapers (21-I-1503); AHFF, Notarial, Palafolls, vol.551 (1-IX-1401); i “*lo salt del moli de SentFors*”, a l'ídem (22-I-1402)

4. Conclusió: un assaig de mapa

La lectura de les línies anteriors posa de manifest com els elements naturals i humans es combinaven per definir un entorn paisatgístic ben concret a la zona del pla de Grau, al darrer tram de la Tordera. Moltes de les dades aquí presentades, però, provenen de la toponímia i, és per això, que la millor manera de cloure aquesta comunicació és intentar ubicar, sobre un mapa contemporani, alguns dels llocs que, ben vius ara fa sis-cents anys, devien formar part de l'entorn afectiu de la gent que vivia en aquest extrem del bisbat de Girona.

Mapa 1 El pla de Grau, vers el 1500

27/12/2017

Google Maps

Google Maps

Imatges ©2017 CNES / Airbus,DigitalGlobe,Institut Cartogràfic de Catalunya,Dades del mapa ©2017 Google,Inst. Geogr. Nacional 200 m